Explore, Innovate, Research & Excel

श्री मुधाईदेवी शिक्षण संस्था, देऊर संचालित

प्रा.संभाजीराव कदम महाविद्यालय, देऊर (सातारा)

Email : principal@pskcollegedeur.ac.in
ता.कोरेगांव, जि.सातारा
Web. : https://pskcollegedeur.ac.in

NAAC Re-accrcedited 'A' Grade (CGPA: 3.25) | ISO 9001:2015 | University Academic Audit 'A+' Grade

अर्थशास्त्र विभाग

आणि

शिवाजी युनिव्हर्सिटी इकॉनॉमिक्स असोसिएशन, कोल्हापूर (सुयेक)

आयोजित

३६ वे वार्षिक अधिवेशन

रविवार दि.०४ जानेवारी २०२६

विषय :

- डॉ.मनमोहन सिंग आणि उद्योगरत्न रतन टाटा यांचे भारतीय अर्थव्यवस्थेतील योगदान
  आणि
- फळ व भाजीपाल्याचे अर्थशास्त्र

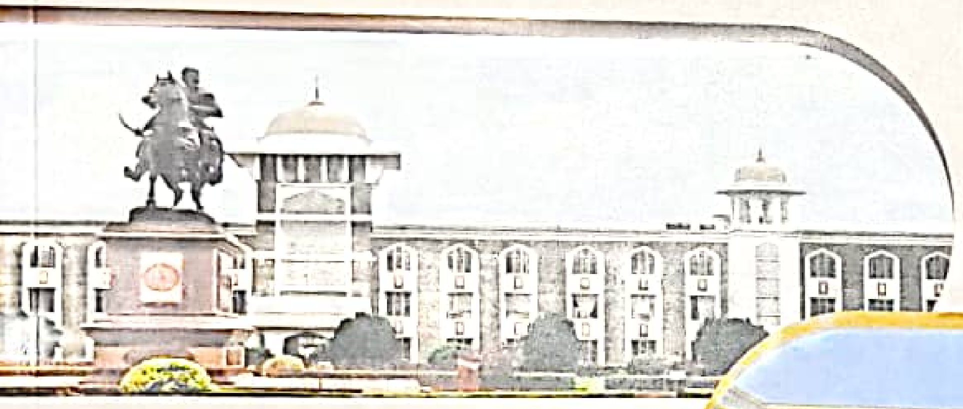

अंक २४ वा

शिवार्थ

संशोधन पत्रिका | २०२६

ISBN: 978-93-5620-892-6

- अध्यक्ष
  प्रा.जालिंदर यादव
- संपादक
  प्रो.(डॉ.) काशिनाथ तनंगे
- स्थानिक संपादक
  प्रो.(डॉ.) एस.एस.पोटभरे

Scanned with OKEN Scanner

५४. ..भारतीय अर्थव्यवस्थेचे उदारीकरण आणि डॉ. मनमोहन सिंग ..... प्रा.किरण ता.यादव १९६
५५. ..डॉ.मनमोहन सिंग यांच्या पंतप्रधान कालावधीत कल्याणकारी योजना व आदिवासी समाजावर झालेल्या परिणामांचा अभ्यास ..... प्रा.प्रविण रा.नडगे १९८
५६. ..डॉ.मनमोहन सिंग यांच्या पंतप्रधान कार्यकाळातील (२००४-२०१४) लोककल्याणकारी योजनांचा चिकित्सक अभ्यास ..... प्रा.रघुनाथ धों.संकपाळ २०२
५७. ..टाटा: यशस्वी उद्योजकता आणि व्यवसायातील सचोटी रतन यांचे मार्गदर्शन ..... सहा.प्रा.सविता वि.जाधव २०६
५८. ..डॉ.मनमोहनसिंग : भारताच्या आर्थिक परिवर्तनाचे शिल्पकार ..... डॉ.सुजाता जि.पाटील,डॉ.संजय शि.ओमासे २०९
५९. ..भारतीय अर्थव्येवस्थेच्या आर्थिक सुधारणांमध्ये डॉ.मनमोहन सिंग यांचे योगदान ..... डॉ.शेषराव स.पालेपवाड २१२
६०. ..डॉ.मनमोहन सिंग: भारताच्या नवीन आर्थिक सुधारणांचे शिल्पकार ..... डॉ.एन.ए.पाटील २१४
६१. ..डॉ.मनमोहन सिंग यांचे ग्रामीण विकासाविषयीचे विचार ..... अंकिता आ.साळुंखे,सानिका ह.साळुंखे २१७
६२. ..भारताच्या औद्योगिक विकासात रतन टाटाचे योगदान ..... डॉ.एल.एस.सिताफुले २२०
६३. ..उद्योग रत्न रतन टाटा यांचे अर्थव्यवस्थेतील योगदान: एक अभ्यास ..... प्रोफेसर (डॉ.) शेलार अ.रघुनाथ २२३
६४. ..डॉ.मनमोहनसिंग आणि भारतीय आर्थिक सुधारणा : समावेशक विकासाचा एक विश्लेषणात्मक अभ्यास ..... डॉ.शायिन या.शेख, ...२२६
६५. ..भारतीय रिझर्व्ह बँकेच्या संस्थात्मक आणि धोरणात्मक उत्क्रांतीमध्ये डॉ.मनमोहन सिंग यांची भूमिका ..... श्री.निलेशकुमार नं.गुरव २३०
६६. ..डॉ.मनमोहन सिंग यांचे आर्थिक विचार आणि भारताच्या आर्थिक सुधारणांची तीन दशके ..... डॉ.चंद्रकांत रा.जाधव. २३४
६७. ..भारतीय अर्थव्यवस्थेत परिवर्तनीय बदल घडवून आणणारे दूरदर्शी डॉ.मनमोहन सिंग ..... डॉ.दत्तात्रय ज.ओवाळे २३७
६८. ..उद्योगरत्न रतन टाटा यांचे सामाजिक क्षेत्रातील योगदान ..... सहा.प्रा.डॉ.संध्या अ.पौडमल २३९
६९. ..देशाचे सर्वोत्तम अर्थमंत्री: डॉ.मनमोहन सिंग ..... प्रा.विशाल बळवंत गायकवाड २४२
७०. ..लोककल्याणकारी रतन टाटा यांचे भारतीय अर्थव्यवस्थेतील योगदान ..... डॉ.कमलसिंग वि.क्षत्रिय २४५
७१. ..डॉ.मनमोहन सिंह यांचे भारतीय अर्थव्यवस्थेतील योगदान: एक दृष्टिक्षेप ' ..... डॉ.शिवाजी ना.झांझुरणे २४७
७२. ..भारतीय अर्थव्यवस्थेला जागतिकीकरणाकडे घेऊन जाणारे प्रणेते - डॉ. मनमोहन सिंग ..... प्रा.अतिश पांडूरंग चव्हाण २४९
७३. ..नवा उद्योजक - नवाभारत: रतनटाटा ..... सागर रा.कुंडले २५१
74. ......Relevant Economist Dr. Manmohan Singh ..... Prof. Dr. P. S. Kamble..........254
75. ......Contributions of Dr. Manmohan Singh for India's Economic Growth ..... Prin. (Dr).S. M. Bhosale, Mr. Vijay A.Kankekar..........258
76. ......Dr. Manmohan Singh and Economic Reforms in India ..... Dr. Prashant Y. Phadnis..........261
77. ......Economic Reforms and Their Indirect Influence on the Growth of India's Exports and Gaming Industry: Policy Perspective ..... Mr. Prathamesh S. Suryavanshi, Dr. Rahul S. Mhopare..........264
78. ......The Contribution of Dr.Manmohan Singh to Rural Infrastructure Development: An Analytical Study ..... Dr. H.S. Sawant..........267
79. ......Ratan Tata's Transformative Contribution to Indian Economy and Empowering Content Creators Miss. Kadambari S. Kadam ..... Dr. Rahul S. Mhapare..........270
80. ......A Study on Role of Globalization in Economic Growth and Development ..... Dr. Ajay Dagadu Kate..........273
81. ......Architect of Modern India: Dr.Manmohan Singh's Transformative Contribution to The Indian Economy ..... Dr. Vishal V. Ambedkar..........276
82. ......Dr.Manmohan Singh as an Economic Thinker: A Critical Study ..... Dr.Sampada S.Tipkurle..........280
83. ......Contributions of Dr. Manmohan Singh to India's Economic Growth ..... Dr Tukaram M Rabade..........283
84. ......Contribution of Dr. Manmohan Singh in the 1991 Economic reforms ..... Dr. Ashok V.Jadhav..........286
85. ......Dr. Manmohan Singh: An Eminent Economist ..... Dr. Ramchandra K Wakarekar..........288
86. ......The Economic Crisis of 1991 and the Economic Reforms Introduced by Dr. Manmohan Singh: A Comprehensive Study ..... Mrs. Hemlata A.Minchekar..........291
87. ......The Dr. Manmohan Singh Decade: An Analysis of Monetary and Fiscal Policy in India (2004-2014) ..... Mr. Sangramsinh D.Patil..........295
88. ......India Economic Pioneer: Dr. Manmohan Singh's Enduring Impact ..... Ms. Sujata S.Koli, Dr. M. K. Kamble..........298
89. ......Three Decades of Liberalization: A Study of Dr. Manmohan Singh's Thoughts ..... Dr. Sandeep K.Raval..........302
90. ......Ratan Tata: An Economic Perspective on Leadership, Growth and Social Value Creation ..... Mr. Shabbir C.Nalband..........306
91. ......Dr. Manmohan Singh and Ratan Tata's Contribution to the Indian Economy: - Comparative Economic Study ..... Dr. Amarveli B.Patil..........309
92. ......Ratan Tata's Vision And Its Economic Impact: An Analytical Study Of Industrial -nd Social Contribution ..... Dr. Rani Shinde..........311
93. ......Dr. Manmohan Singh's Transformative Contribution for Development of Rural Infrastructure in India ..... Sonali S.Salokhe..........314
94. ......How the Panchayat Advancement has benefited from Ratan Tata's views on rural development, health, and education ..... Anuja S.Ghorpade ,Prof. Dr. M.S. Deshmukh..........317
95. ......The Tata Model of Inclusive Industrialization: An Assessment of Ratan Tata's Contributions ..... Dr Digvijay R. Patil..........320
96. ......Corporate Social Responsibility (CSR) In India: An-nalytical Study Of The Tata Group's Initiatives ..... Bhosale R.Sampat ,Dr. Vijay A.Pawar..........323
97. ......A Review of Dr.Manmohan Singh's Economic Work as an Economist ..... Dr. G. S. Pattebahadur..........326
98. ......Analyzing Tata's Macro-Economic Impact on India ..... Mrs. Swapnali N. Awatade..........329
99. ......India's Economic Transformation: The Manmohan Singh Era ..... Dr. Sarika R.Thakar..........331
100. ....Dr. Manmohan Singh: Architect Of India's Economic Liberalization -nd Foreign Policy ..... Prof. (Dr.) S. S. Patbhare,Dr. R. J. Gaikwad..........333
101. ....India's Economic Transformation Post 1991: Strategic Reforms and the Leadership of Dr. Manmohan Singh ..... Dr. Pravin G.Babar,Mr. Arjun A.Morajkar,Ms. Sakshi H.Gawas..........335
102. ....Dr. Manmohan Singh's Human Capital Approach and Its Impact on Poverty and Hunger Reduction in India ..... Miss. Pravanti T.Udgirkar..........337
103. ....A Critical Review of Public Welfare Schemes During the Prime Ministerial Tenure of Dr. Manmohan Singh ..... Mr. Lahane N.Tukaram..........341
104....Economic Reforms and Their Indirect Influence on The Growth of India's Exports And Gaming Industry: - Policy Perspective.......Mr. Prathamesh S. Suryavanshi, Dr. Rahul S. Mhopare.........343

अनुक्रमणिका : फळ आणि भाजीपाल्याचे अर्थशास्त्र

१.....भाजीपाला प्रक्रिया उद्योगातील संधी आणि महाराष्ट्र ..... डॉ.शेडगे द.भगवानराव ३४५
२.....भारतीय फळ आणि भाजीपाला उत्पादन क्षेत्राचे अर्थकारण ..... कु.साक्षी चं.धुरे,डॉ.काशिनाथ रा.तनंगे ३४८
३.....फळ आणि भाजीपाला उद्योगचे ग्रामीण विकासातील महत्त्व ..... प्रा.सत्यशीला रमेश सावंत ३५०
४.....फळे आणि भाजीपाल्याचे आहारातील महत्त्व ..... सौ.रोहिणी वि.जगताप ३५२

Scanned with OKEN Scanner

डॉ.मनमोहन सिंग: भारताच्या नवीन आर्थिक सुधारणांचे शिल्पकार

डॉ. एन. ए. पाटील
वेणूताई चव्हाण कॉलेज, कराड
Email - drnapatil7818@gmail.com

प्रस्तावना :

भारतीय अर्थव्यवस्थेच्या परिवर्तनामागे मनमोहन सिंग यांचे धोरण कारणीभूत होते. १९९० च्या दशकाच्या सुरुवातीला अर्थमंत्री म्हणून आणि त्यानंतर २००४ पासून दहा वर्षे पंतप्रधान म्हणून, त्यांच्या सुधारणांनी कडक सरकारी नियंत्रणे कमी केली, अर्थव्यवस्था खुली केली, लाखो लोकांना गरिबीतून बाहेर काढण्यास मदत केली आणि जगाला भारताकडे एक महत्त्वाचा मित्र म्हणून पाहण्यास भाग पाडले. म्हणून डॉक्टर मनमोहन सिंग यांना भारताच्या नवीन आर्थिक सुधारणांचे शिल्पकार मानले जाते.

उद्दिष्टे: १. भारतीय अर्थव्यवस्थेच्या आर्थिक सुधारणांचा अभ्यास करणे.
२. डॉ.मनमोहन सिंग यांची आर्थिक निर्णयातील भूमिका अभ्यासणे.
३.डॉ.मनमोहन सिंग यांनी घेतलेल्या आर्थिक निर्णयाचे भारतीय अर्थव्यवस्थेवर झालेले परिणाम अभ्यासणे.
४. डॉ.मनमोहन सिंग यांच्या धोरणांची सध्यस्थितीतील उपयुक्तता अभ्यासणे.

संशोधन पद्धती:

सदर शोधनिबंधासाठी वापरण्यात आलेली संशोधन पद्धती ही पूर्णपणे प्रकाशित झालेल्या साधनसामग्रीवर अवलंबून आहे.हा अभ्यास विविध सरकारी अहवाल, पुस्तके,जर्नल्स, वर्तमानपत्रे,लेख, वेबसाइट डेटा इत्यादी साधनसामग्रीच्या सहाय्याने केला आहे . अभ्यासात साध्या विश्लेषण पद्धतीचा वापर केला आहे.

डॉ. मनमोहन सिंग आणि आर्थिक सुधारणांचा इतिहास :

१९८० च्या दशकाच्या उत्तरार्धात सोव्हिएत युनियन कमकुवत झाल्यामुळे भारतीय अर्थव्यवस्थेचे चित्र वाईट झाले होते, जे स्वस्त तेल पुरवठा आणि कच्च्या मालाचे स्त्रोत आणि भारतीय उत्पादनांसाठी बाजारपेठ याकरिता मदतगार असे होते. या संबंधांमुळे भारत अमेरिकन डॉलर्सची गरज न पडताही व्यापार करू शकत होता.

१९९१ मध्ये मनमोहन सिंग अर्थमंत्री झाले तेव्हा भारत आर्थिक संकटात सापडला होता. देशाकडे काही आठवड्यांच्या आवश्यक आयातीसाठी पुरेल इतकाच परकीय चलन साठा होता. या काळात जागतिक आर्थिक संस्थांनी नवीन आर्थिक सुधारणा करण्याच्या अटीवर मदत करण्याचे मान्य केले. त्यामुळे भारतीय अर्थव्यवस्थेस नवीन आर्थिक सुधारणा करण्याशिवाय गत्यंतर नव्हते. हे काम १९९१ मध्ये नवीन आलेल्या केंद्र सरकारने केले या सरकारमध्ये अर्थमंत्री म्हणून डॉ. मनमोहन सिंग यांची नियुक्ती करण्यात आली. पहिल्या अर्थसंकल्पीय भाषणादरम्यान डॉ.मनमोहन सिंग म्हणाले, केवळ एक महिन्यापूर्वी पदभार स्वीकारणाऱ्या त्यांच्या नवीन सरकारने गंभीर संकटात असलेली अर्थव्यवस्था वारशाने मिळवली. देयकांच्या संतुलनाची परिस्थिती अशी गंभीर आहे की,नोव्हेंबर १९८९ पर्यत, जेव्हा मागील सरकार सत्तेत होते, तेव्हा भारतीय अर्थव्यवस्थेवर आंतरराष्ट्रीय स्तरावर मजबूत विश्वास होता. तथापि, राजकीय अस्थिरता, बिघडणारे आर्थिक प्रश्न आणि आखाती संकटानंतर, आंतरराष्ट्रीय आत्मविश्वास लक्षणीयरीत्या कमकुवत झाला. यामुळे व्यावसायिक कर्ज आणि अनिवासी ठेवींमधून येणाऱ्या भांडवली प्रवाहात मोठी घट झाली. १९९० आणि १९९१ मध्ये आंतरराष्ट्रीय नाणेनिधीकडून मोठ्या प्रमाणात कर्ज घेऊनही, भारताच्या परकीय चलन साठ्यात मोठी घट झाली. डिसेंबर १९९० पासून आणि विशेषतः एप्रिल १९९१ पासून, भारत आर्थिक संकटाच्या उंबरठ्यावर पोहोचला होता. भारतातील लोकांना दोन अंकी महागाईचा सामना करावा लागत होता ज्यामुळे अर्थव्यवस्थेतील बहुतेक गरीब वर्गांना त्रास सहन करावा लागत होता. थोडक्यात, त्या काळातील अर्थव्यवस्थेवरील संकट तीव्र होते. स्वतंत्र भारताच्या इतिहासात असे कधी ही अनुभवलेले नव्हते.

१९९० आणि १९९१ मध्ये आंतरराष्ट्रीय नाणेनिधीकडून मोठ्या प्रमाणात कर्ज घेऊनही, भारताच्या परकीय चलन साठ्यात मोठी घट झाली. डिसेंबर १९९० पासून आणि विशेषतः एप्रिल १९९१ पासून, भारत आर्थिक संकटाच्या उंबरठ्यावर होता.

या आर्थिक संकटाच्या पार्श्वभूमीवर, सिंग यांनी १९९१ मध्ये आर्थिक सुधारणा आणण्याचा निर्णय घेतला. या सुधारणा उदारीकरण, खाजगीकरण आणि जागतिकीकरण म्हणजेच भारताची अर्थव्यवस्था खुली करण्यावर केंद्रित होत्या, ज्यामुळे भारतीय अर्थव्यवस्था बाजाराधिष्ठित तत्त्वांकडे वळली. १९९१-९२ च्या अर्थसंकल्पीय भाषणात, सिंग यांनी भारताच्या अर्थव्यवस्थेची दिशा बदलली आणि म्हटले की अति-केंद्रीकरण आणि आर्थिक प्रक्रियांचे अत्यधिक नोकरशाहीकरण प्रतिकूल ठरले आहे आणि भारताला बाजार शक्तींच्या कार्यासाठी व्याप्ती आणि क्षेत्र वाढवणे आवश्यक आहे.

Scanned with OKEN Scanner

भारताच्या आर्थिक सुधारणा घडवून आणणारे मनमोहन सिंग यांना १९९१ च्या त्यांच्या धाडसी अर्थसंकल्पाला लोकांनी स्वीकारा यासाठी कठीण काळातून जावे लागले. या अर्थसंकल्पामुळे भारताला त्याच्या सर्वात वाईट आर्थिक संकटातून सावरण्यास मदत झाली. आ भारत जगातील पाचवी सर्वात मोठी अर्थव्यवस्था आहे आणि काही वर्षात ती तिसऱ्या क्रमांकाची सर्वात मोठी अर्थव्यवस्था बनण्याची अपेक्ष आहे.

विसाव्या शतकाच्या शेवटच्या दशकात प्रवेश करत असताना, भारत एका वळणावर उभा आहे. या टप्प्यावर आपण जे निर्णय घेतो आणि जे घेत नाही ते बऱ्याच काळासाठी येणाऱ्या गोष्टींचे स्वरूप निश्चित करेल. म्हणूनच, आपण कोणता मार्ग स्वीकारावा याबद्दल देशभर तीव्र वादविवाद सुरु होणे आश्चर्यकारक नाही, असे मनमोहन सिंग यांनी अर्थसंकल्पीय भाषणात म्हटले होते.मी १९९१-९२ चा अर्थसंकल्प साद करण्यासाठी उठतो. तेव्हा एका विचित्र एकाकीपणाची भावना माझ्यावर येते. अर्थसंकल्पीय भाषण लक्षपूर्वक ऐकणाऱ्या एका देखण्या, हसऱ्या चेहऱ्याची मला आठवण येते. श्री. राजीव गांधी आता आमच्यात नाहीत. पण त्यांचे स्वप्न जिवंत आहे; भारताला एकविसाव्या शतकात नेण्याचे त्यांचे स्वप्न; मजबूत, एकजूट, तंत्रज्ञानदृष्ट्या प्रगत पण मानवी भारताचे त्यांचे स्वप्न, असे मनमोहन सिंग यांनी त्यांच्या अर्थसंकल्पीय भाषणाच्या सुरुवातीला म्हटले. तथापि, त्यानंतरच्या घटनांनी भारतीय अर्थव्यवस्थेचा मार्ग बदलला. १९९१ च्या अर्थसंकल्पात मनमोहन सिंग यांनी ज्या सुधारणा आणल्या त्यातील काही प्रमुख घटकांवर एक नजर टाकूया.

परकीय गुंतवणुक आणि आर्थिक सुधारणा :

मनमोहन सिंग यांनी १९९१ च्या अर्थसंकल्पीय भाषणात असे म्हटले होते की, केवळ स्थूल-आर्थिक स्थिरीकरण आणि राजकोषीय समायोजन पुरेसे नाही तर त्यांना अकार्यक्षमता कमी करण्यासाठी आणि आर्थिक विकासाला चालना देण्यासाठी महत्वाच्या सुधारणांनी पाठिंबा दिला पाहिजे. या सुधारणांचे उद्दिष्ट औद्योगिक कार्यक्षमता वाढवणे, परदेशी गुंतवणूक आकर्षित करणे, वित्तीय क्षेत्राचे आधुनिकीकरण करणे आणि सार्वजनिक क्षेत्रात सुधारणा करणे आहे. एकदा अंमलात आणल्यानंतर, हे उपाय भारताला शाश्वत वाढ, किंमत स्थिरता आणि अधिक सामाजिक समता साध्य करण्यास मदत करतील.

केवळ मॅक्रो-इकॉनॉमिक स्थिरीकरण आणि राजकोषीय समायोजन पुरेसे नाही. त्यांना आर्थिक धोरण आणि आर्थिक व्यवस्थापनातील आवश्यक सुधारणांनी पाठिंबा दिला पाहिजे, समायोजन प्रक्रियेचा अविभाज्य भाग म्हणून, अशा सुधारणा ज्या अकार्यक्षमता दूर करण्यास मदत करतील आणि आपल्या अर्थव्यवस्थेतील विकास प्रक्रियांना गतिमानतेचा एक नवीन आयाम देतील. सुधारणा प्रक्रियेचा जोर, औद्योगिक उत्पादनाची कार्यक्षमता आणि आंतरराष्ट्रीय स्पर्धात्मकता वाढवणे, या उद्देशासाठी परदेशी गुंतवणूक आणि परदेशी तंत्रज्ञानाचा वापर भूतकाळापेक्षा खूप जास्त प्रमाणात वाढविणे, गुंतवणुकीची उत्पादकता वाढवणे, भारताचे वित्तीय क्षेत्र जलद आधुनिकीकरण केले जाईल याची खात्री करणे आणि सार्वजनिक क्षेत्राची कामगिरी सुधारणे, जेणेकरून आपल्या अर्थव्यवस्थेतील प्रमुख क्षेत्रे वेगाने बदलणाऱ्या जागतिक अर्थव्यवस्थेत पुरेशी तांत्रिक आणि स्पर्धात्मकता प्राप्त करण्यास सक्षम होतील. मला विश्वास आहे की, स्थिरीकरण उपाय आणि आवश्यक संरचनात्मक आणि धोरणात्मक सुधारणांच्या यशस्वी अंमलबजावणीनंतर, आपली अर्थव्यवस्था वाजवी किंमत स्थिरता आणि अधिक सामाजिक समतेसह उच्च शाश्वत वाढीच्या मार्गावर परत येईल. भारताच्या अर्थव्यवस्थेची पुनर्परिभाषा करणाऱ्या भाषणातील आणखी एक प्रमुख वैशिष्ट्य म्हणजे मनमोहन सिंग म्हणाले की आता परकीय गुंतवणुकीची भीती बाळगण्याची वेळ राहिलेली नाही.औद्योगिकीकरणासाठी चार दशकांच्या नियोजनानंतर, आपण आता विकासाच्या अशा टप्प्यावर पोहोचलो आहोत जिथे आपण परकीय गुंतवणुकीची भीती बाळगण्याऐवजी स्वागत केले पाहिजे. आपले उद्योजक कोणतेही आव्हान पेलण्यास मागे नाहीत. आपले उद्योगक्षेत्र प्रगल्भ झाले आहे. थेट परकीय गुंतवणुकीमुळे भांडवल, तंत्रज्ञान आणि बाजारपेठांमध्ये प्रवेश मिळणे सुलभ होत आहे. आपल्या औद्योगिक क्षेत्राला टप्प्याटप्प्याने परकीय स्पर्धेला सामोरे जावे लागेल.

१९९१ च्या अर्थसंकल्पात, मनमोहन सिंग यांनी अनेक प्रमुख मार्गांनी थेट परकीय गुंतवणुकीसाठी धोरणात्मक व्यवस्था उदार करण्याचा प्रस्ताव मांडला. प्रथम, त्यांनी असे सुचवले की विशिष्ट उच्च-प्राधान्य असलेल्या उद्योगांमध्ये थेट परकीय गुंतवणुकीला, ५१% ची वाढलेली परकीय इक्विटी मर्यादा त्वरित मंजूर केली जाईल, जर इक्विटी इनफ्लो भांडवली वस्तूंच्या आयातीला वित्तपुरवठा करू शकेल आणि कालांतराने निर्यात कमाईने लाभांश संतुलित केला जाईल. दुसरे म्हणजे, त्यांनी प्रामुख्याने निर्यात क्रियाकलापांमध्ये गुंतलेल्या व्यापारी कंपन्यांसाठी ५१% पर्यंत परकीय इक्विटीला परवानगी देण्याचा प्रस्ताव मांडला. तिसरे म्हणजे, त्यांनी मोठ्या आंतरराष्ट्रीय कंपन्यांशी वाटाघाटी करण्यासाठी आणि निवडक क्षेत्रांमध्ये थेट परकीय गुंतवणुकीला मान्यता देण्यासाठी एक विशेष मंडळ तयार करण्याची शिफारस केली, ज्याचा उद्देश लक्षणीय गुंतवणूक, उच्च तंत्रज्ञान आणि जागतिक बाजारपेठांमध्ये प्रवेश आकर्षित करणे हा होता.

सार्वजनिक क्षेत्र आणि डॉ.मनमोहन सिंग

१९९१ च्या अर्थसंकल्पात, मनमोहन सिंग यांनी सार्वजनिक क्षेत्रातील गुंतवणूक पोर्टफोलिओचा आढावा घेण्याचा प्रस्ताव मांडला, ज्यामध्ये देशाच्या अर्थव्यवस्थेसाठी आवश्यक असलेल्या धोरणात्मक क्षेत्रांवर लक्ष केंद्रित केले जाईल, ज्यात प्रगत तंत्रज्ञान आणि महत्त्वपूर्ण

Scanned with OKEN Scanner

पायाभूत सुविधांची आवश्यकता असेल. संसाधने उभारण्यासाठी, व्यापक सार्वजनिक सहभागाला प्रोत्साहन देण्यासाठी आणि अधिक जबाबदारीला प्रोत्साहन देण्यासाठी, त्यांनी निवडक सार्वजनिक क्षेत्रातील उपक्रमांमध्ये २०% पर्यंत सरकारी इक्विटी म्युच्युअल फंड, गुंतवणूक संस्था आणि त्या कंपन्यांमधील कामगारांना देण्याची सूचना केली. दीर्घकालीन आजारी सार्वजनिक उपक्रम, जे पुनरुज्जीवित केले जाऊ शकत नाहीत, त्यांना पुनर्वसन योजनांसाठी औद्योगिक आणि वित्तीय पुनर्रचना मंडळ (BIFR) किंवा तत्सम उच्च-शक्तीशाली संस्थेकडे पाठवण्याची शिफारसही त्यांनी केली.

पुनर्वसन प्रक्रियेदरम्यान कामगारांच्या हितांचे रक्षण करण्यासाठी एक सामाजिक सुरक्षा यंत्रणा तयार केली. शिवाय, सिंग यांनी सार्वजनिक क्षेत्रातील उद्योगांना व्यवस्थापन स्वायत्तता प्रदान करण्याचा प्रस्ताव मांडला, त्यासोबत सरकारसोबत सामंजस्य करारांद्वारे जबाबदारी देखील दिली.

सार्वजनिक क्षेत्राला पुरेसा परतावा न देणारे क्षेत्र, किंवा राष्ट्रीय बचतीचे शोषक म्हणून न बघता ते विकासाचे इंजिन व्हावे असा अर्थव्यवस्थेतील बदल डॉ. मनमोहन सिंग यांना अभिप्रेत होता.

वित्तीय क्षेत्र आणि डॉ. मनमोहन सिंग यांचे धोरण

बँकिंग व्यवस्था आणि वित्तीय संस्थांबद्दल, मनमोहन सिंग म्हणाले की वित्तीय व्यवस्थेसाठी कोणतेही जादूचे उपाय नाहीत कारण वित्तीय व्यवस्थेत काही प्रमाणात अलवचिकपणा आणि काही प्रमाणात कमकुवतपणा विकसित झाला होता. मनमोहन सिंग यांनी वित्तीय व्यवस्थेची रचना, संघटना, कार्ये आणि प्रक्रिया तपासण्यासाठी एक उच्चस्तरीय समिती नियुक्त करण्याचा प्रस्ताव मांडला. ही समिती वित्तीय क्षेत्राची व्यवहार्यता आणि आरोग्य सुधारण्यासाठी आवश्यक उपाययोजनांवर सरकारला सल्ला देईल, जेणेकरून ते अर्थव्यवस्थेच्या गरजा चांगल्या प्रकारे पूर्ण करू शकेल आणि त्याचबरोबर सुदृढ वित्तीय व्यवस्थेची तत्त्वेही राखेल.

२० व्या शतकाच्या शेवटच्या दशकात भारत एका महत्त्वाच्या टप्प्यावर उभा आहे.

डॉ. मनमोहन सिंग यांनी यावर भर दिला की,देशाने कोणत्या वित्तीय व्यवस्थेच्या मार्गाने जावे यावरील तीव्र राष्ट्रीय वादविवाद त्यांनी मान्य केला, वेगाने बदलणाऱ्या वातावरणाशी नियोजन प्रक्रियेचे जुळवून घेण्याचे महत्त्व अधोरेखित केले. नियोजन प्रक्रिया सोडून देऊन भारत न्याय्य समाज निर्माण करण्याचे आपले ध्येय साध्य करू शकत नाही यावर सिंह यांनी भर दिला. तथापि, त्यांनी यावर भर दिला की नियोजन प्रक्रिया लवचिक आणि विकसित होत असलेल्या आर्थिक परिदृश्याला प्रतिसाद देणारी असली पाहिजे. त्यांनी असे प्रस्ताव मांडले की, आर्थिक प्रक्रियांचे अतिकेंद्रीकरण आणि अधिक नोकरशाहीकरण प्रतिकूल ठरले आहे. त्यांनी बाजार शक्तींचा विस्तार आणि संसाधनांचे अधिक प्रभावीपणे वाटप करण्यासाठी सुधारित किंमत प्रणालीची आवश्यकता असल्याचे नमूद केले.

शिक्षण, आरोग्य आणि पायाभूत सुविधांसारख्या आवश्यक सामाजिक सेवांमध्ये प्रवेश सुनिश्चित करून, उपेक्षित लोकसंख्येला आधार देण्यासाठी थेट सरकारी हस्तक्षेपाची गरज असल्याचेही डॉ. मनमोहन सिंग यांनी ओळखले. वाहतूक, ऊर्जा आणि दळणवळण यासारख्या भांडवल आणि तंत्रज्ञान-केंद्रित क्षेत्रांसाठी नियोजनाचे महत्त्व त्यांनी अधोरेखित केले, ज्यांचे काळजीपूर्वक व्यवस्थापन आवश्यक आहे. लाखो लोकांच्या उपजीविकेला धोका निर्माण करणाऱ्या जमीन आणि पाण्याच्या ऱ्हासासारख्या समस्यांना तोंड देण्यासाठी सिंह यांनी प्रयत्न केले.

निष्कर्ष:

१९९१ मध्ये अर्थमंत्री असताना मनमोहन सिंग यांनी केलेल्या सुधारणांमुळे भारताला आर्थिक संकटातून बाहेर पडण्यास मदत झाली. त्यांच्या धोरणांमुळे सरकारी नियंत्रण कमी झाले, अर्थव्यवस्था उदार झाली आणि परकीय गुंतवणुकीला प्रोत्साहन मिळाले. या बदलांमुळे शाश्वत आर्थिक वाढ झाली, महागाई कमी झाली आणि भारताची जागतिक स्थिती सुधारली, ज्यामुळे तो जगातील पाचवी सर्वात मोठी अर्थव्यवस्था बनला आणि तिसरी सर्वात मोठी अर्थव्यवस्था बनण्याची अपेक्षा आहे.

References:

1. Datta and Sundram, Indian Economy, S.Chand & Company, New Delhi.
2. India's Economic Reforms and Development: Essays for Manmohan Singh (eds. Isher Judge Ahluwalia & I. M. D. Little) 2nd Edition, 2012.
3. India Transformed: Twenty-Five Years of Economic Reforms (eds. Rakesh Mohan 2018)
4. Manmohan Singh's 1991 economic reforms: The masterstroke in Budget that reshaped India's economic destiny forever, The Economic Times 2024.
5. The 1991 Reforms, Indian Economic Growth, and Social Progress by Manmohan Agarwal & John Whalley (NBER Working Paper, 2013)

Scanned with OKEN Scanner